

3 Paratexto e nación. Lectura comparativa do nacional nos prólogos das historiografías literarias ibéricas do último cuartel do século XX

Sumario 3.1 Paratextualidade e espazos culturais: pautas na historia literaria recente.
– 3.2 O lento ocaso da historia literaria. – 3.3 Prologar / Prorrogar a nación.

La historia es futuro. (Max Aub, «Nota preliminar»,
Manual de Historia de la literatura española, 1974)

3.1 Paratextualidade e espazos culturais: pautas na historia literaria recente

Acaso pareza estraño falarmos de historiografía literaria a propósito das mudanzas socioculturais que no marco ibérico sobreviñeron ou se activaron no último cuartel do século XX. Por iso mesmo comezarei defendendo que na historiografía literaria conflúen dúas marcas que a fan moi atractiva para unha exploración sociocultural. A primeira

É grato deixar constancia da amábel axuda bibliográfica prestada polas profesoras Mercè López Casas, da Universidade de Santiago de Compostela, Iratxe Retolaza, da Euskal Herriko Unibertsitatea, e Mercè Picornell Belenguier e Margalida Pons, da Universitat de les Illes Balears. A Margalida Pons debo ademais unha atenta lectura do capítulo e unha serie de suxestións que melloraron notabelmente a formulación inicial.

deriva da súa dimensión postuladora e planificadora, performativa se se quer, posto que a historia literaria funda ou avala a través do seu discurso unha tradición e elabora á vez un relato identitario.¹ A segunda deriva da súa dimensión documental e testemuñal, relacionada sempre co prisma crítico que toda historiografía comporta, máis aínda se a historia se referir á produción artística (convimos que a literaria entra nesas coordenadas) e introduce parámetros nalgunha medida axiolóxicos e canonizadores. Permitaseme fixar de inicio, en consecuencia, algunhas posicións xerais que contribúan a situar mellor o que desexaría indagar a propósito dos programas e as solucións concretas ofrecidas pola historia literaria no contexto de mudanza aludido. Referireime en primeiro termo ás coordenadas espaciais e despois fareino á condición disciplinar da historia literaria no dominio dos estudos literarios. O traballo finalizará analizando cales son o lugar heurístico e as funcións discursivas dos prólogos historiográfico-literarios nas coordenadas concretadas polo seu título.

As coordenadas en que nos situamos son, para nos entender, as ibéricas. Escribo «para nos entender» e complemento que o fago tendo conciencia de que todo rótulo asenta unha percepción e postula unha lectura da realidade con capacidade directiva e performativa. Falarmos das culturas ibéricas (pre)significa a incorporación de diversas realidades nacionais comprendidas non só nos dous espazos estatais –o español e o portugués– declarados a primeira vista pola cartografía ao uso, tamén cargada de performatividade ela mesma, igual que toda representación e todo acto ou soporte comunicativo. Esas realidades nacionais, cinco na perspectiva que aplicarei, conteñen á súa vez discontinuidades internas –*rexionais*, podería indicarse, de se aceptar que calquera área xeocultural é susceptible de ser contemplada como sumatorio *a priori* indefinido de subáreas ou territorios e se constitúe ela mesma en *rexión* dunha ou máis áreas de amplitude maior–, que alcanzan tamén importancia na esfera da historia literaria, con propostas específicas merecedoras de atención a propósito dos obxectivos agora trazados (Casas 2005). O que nos permite tratar todo o anterior de modo conxunto, antes que o factor político-administrativo, entendo que son os factores histórico, socio-

1 Percibiuno con claridade José Antonio Cid na súa «Nota del traductor» a *Historia social de la literatura vasca*, de Ibon Sarasola ([1971] 1976, 5-9). Nela chégase a manexar, a propósito do marco apropiado dunha planificación cultural, referencias nacionais externas tan diversas como a irlandesa, a galega, a catalá ou a hebrea. Anuncio xa que por descoñecemento lingüístico non puiden consultar bibliografía publicada en éuscaro, se ben é notorio e digno de análise o feito de que a historiografía literaria vasca optase tradicional e maioritariamente polo uso do castelán, en detrimento do éuscaro e mesmo do francés. Conteí, en calquera caso, co diálogo e a orientación permanentes de Iratxe Retolaza, profesora de Literatura vasca na Euskal Herriko Unibertsitatea e autora dun traballo académico sobre esta temática que tiven o honor de orientar na Universidade de Santiago de Compostela (Retolaza 2009).

lórico e xeocultural compartidos. Con isto propoño aceptar, cando menos de entrada e en sentido operativo, as propostas desenvolvidas nos pasados anos setenta e oitenta pola Escola de Bratislava,² en particular por Dionýz Đurišin.

A desaparición das dúas prolongadas ditaduras ibéricas, salazarismo e franquismo, produciuse nun segmento temporal de ano e medio, certo que con condicións de desenvolvemento moi diferentes, pois un caso supuxo a creba acelerada do Estado Novo (1933-1974) a través dun proceso revolucionario, resultado en alta medida das guerras coloniais, e o outro supuxo unha gradación de cambios, en orixe destinados á reforma e axuste do chamado Movimiento Nacional (1936-1975),³ cuxa Ley de Principios mantivo vixencia supra-orgánica até a incorporación dunha disposición derogatoria na Constitución de 1978.

Un indicio clarificador do xeito en que os ritmos da realidade social e política acaban determinando unha renovación da axenda académica no marco dos estudos culturais e literarios constitúeo a breve pero substanciosa nota editorial que en maio de 1974, moi poucas semanas despois do estalido da *revolução dos cravos*, escribían en *Colóquio/Letras* quen eran codirectores da revista desde a súa creación en 1971, Hernâni Cidade e Jacinto do Prado Coelho (1974), catedráticos universitarios e historiadores da literatura portuguesa. Eis o que declaraban:

os acontecementos memoráveis ocorridos em Portugal desde 25 de Abril têm que ver, e muito, com a literatura e os estudos literários. Trazem-nos decerto horizontes novos à criação, prometem um enriquecimento do homem na sua ampla dimensão humana, uma vida mais plena – e uma nova linguagem. A revista *Colóquio/*

2 Véxase a clara panorámica de César Domínguez (2005) sobre as posibilidades desta proposta metodolóxica para unha aplicación comparatista ao ámbito ibérico.

3 Resulta ilustrativo o repaso que en 1961 fixo o réxime dos seus vinte e cinco primeiros anos de goberno no libro *El Nuevo Estado español*. O groso volume, de máis de oitocentas páxinas, abríase cun discurso do xeneral Franco nas Cortes, para, a partir de aí, facer conta dos 'logros' alcanzados nas distintas parcelas da vida pública e institucional. O sétimo apartado, «Cultura y Educación», incorporaba como peche o capítulo «La literatura española», asinado por Gonzalo Torrente Ballester (en Franco Bahamonde et al. 1961, 773-91), sobrio e esquemático, embora moito máis nesgado no seu tratamento do exilio que os desenvolvementos previos do autor como historiador literario. A inclusión dos éxitos culturais, artísticos e literarios no balance de vinte e cinco anos de Movimiento Nacional deixa ver algo sobre os usos públicos da historia (non só da literaria) como disciplina. Un dos capítulos máis fervorosos do volume é probablemente o titulado «La evolución de la España de ultramar» (115-98), a cargo de José María Cordero Torres e Julio Cola Alberich. Nel lense argumentos que afectan á construción da historia cultural oficial do franquismo. Estes, por exemplo, de gramática tan volúbel como arraigado é o ideario de fondo: «La colonización bien llevada logra conseguir el resultado óptimo, cual es la transformación de la propia personalidad del pueblo colonizador al colonizado, la función ética, cultural y religiosa, surgiendo así biológicamente una distensión y desarrollo naturales de la soberanía nacional» (119).

Letras manifesta o seu júbilo pelo movimento libertador, fruto da bravura e da generosidade dos soldados identificados com o povo. Integrada na revolución em curso (a que nem faltam o alor e a forza da poesía...), propõe-se contribuir, com redobrada confianza, para a renovação mental da sociedade portuguesa, continuando a valorizar, numa pluralidade de vozes e perspectivas, o património da nossa literatura. (Cidade, Coelho 1974, 5)

A nota deixa entender, segundo é apreciábel, non só o feito incontrovertíbel de que sociedade e literatura van ineludibelmente xuntas senón, ademais, que nesa conxunción entra así mesmo a linguaxe. E algo máis: os codirectores desta prestixiosa e influente revista literaria, base crítica de fundamentación para a historiografía literaria coeva e posterior, facían notar naquel mes de maio de 1974 que asumían o reto ‘revolucionario’ de abriren o repertorio de autores da literatura nacional para, en definitiva, emprender a tarefa de ampliar e rectificar o canon. Aseguraban isto un Cidade que naquel momento tiña 86 anos e un Prado Coelho que daquela, con 54 anos, era catedrático en activo da Universidade de Lisboa e dirixía ademais a Academia das Ciéncias de Lisboa.

O certo é que en perspectiva histórica aqueles dous procesos ibéricos de saída de réximes en orixe (pseudo)fascistas e autocráticos, e posteriormente só ditatoriais ou autoritarios, viñeron desembocar xa nos anos oitenta en solucións parecidas en termos políticos, quizais non tan converxentes no terreo sociocultural e con certeza disímiles no que afecta á comprensión do nacional, substantiva sempre cando se fala de historia literaria. Tamén parece certo, desde a perspectiva que aquí importa, que ambos os procesos históricos coñeceron momentos homologábeis desde o punto de vista das funcións atribuídas nun e noutro caso á historia literaria nacional, ao seu lugar académico e institucional, aos métodos aplicados ou á tipoloxía dos discursos habilitados para facer historiografía literaria. Pero isto último conduce xa a un contexto disciplinar, e entón outras cuestións pasan a primeiro plano. Unha das inmediatas é dirimir se as mudanzas rexistradas no espazo das prácticas socioculturais e no do discurso programático institucional chegaron ou non a proxectarse sobre a historiografía literaria. Semella que a resposta podería ser afirmativa. Éo de feito, con certeza. Cuestión distinta é a da cualificación desa mudanza, a da gradación real dese impacto social e político sobre a historia literaria en relación con algúns vectores significativos, entre outros o identitario e varios máis, nalgún sentido subsidiarios, da concepción formalizada da identidade nacional. O máis importante destes seguramente sexa o relativo ao canon, que afecta de certo, de maneira máis que directa, a unha realidade histórica, o exilio, que a día de hoxe continúa sen saber tratarse desde o punto de vista historiográfico-literario. Contemplado con frecuencia como unha sorte de heterotopía que

importuna, como un limbo de excepcionalidade que convén encaixar como moito nalgún epílogo, o tratamento historiográfico do exilio artístico e literario continúa subordinado ao tronco de lexitimidade asociado ao feito de ter permanecido ‘aquí’, represente este adverbio o que represente.⁴ De modo que esa propensión, ese *habitus* profesional, fai que a produción literaria e cultural dos distintos exilios ibéricos se vexa confinada en máis ocasións das admisíbeis ao reduzo exclusivo de quen os estudan, como se iso fose só ‘cousa’ deses especialistas. Neste punto direi que, cando menos na miña valoración, boa parte dos cambios disciplinares na concepción e alcance da historia literaria foron máis declarativos e formularios que efectivos. Isto podería deberse, non con exclusividade, ao pobre papel institucional e social da universidade na vida política e cultural das nacións ibéricas, tanto na etapa preconstitucional como na iniciada tras o ocaso das ditaduras.⁵

Conveñen se cadra algunhas precisións complementarias antes de continuar. A inicial refírese ao propio concepto ‘literatura nacional’, en permanente reaxuste teórico-comparado, aínda que, como concepto susceptible de debate, moito menos dinámico e sometido a controversia no plano estrito polo que aquí nos interesamos máis, o das historiografías literarias de diámetro nacional. A explicación máis probable para este feito –que o cuestionamento conceptual da idea de ‘nación’, con derivación ou non ao terreo do posnacional,⁶ e mesmo da idea correlativa de ‘literatura nacional’, apenas incidise na historiografía literaria– ten a ver coa funcionalidade pragmática e performativa da disciplina, sobre todo no mundo escolar e xa desde comezos do século XIX; se ben existen tamén obvios condicionantes académicos, e en especial políticos, na decisión de non debater o entendemento da nación (e da literatura nacional), segundo sinalou de forma reiterada Homi Bhabha entre moitos outros analistas.

O que se pretende resolver a seguir é bastante sinxelo en relación co até aquí introducido. Limitase ao intento de concretar unha

4 Con certeza, a do exilio non é a única exclusión. Referinme noutros traballos a esta clase de asuntos e á emerxencia subseguente de formas contra-historiográficas.

5 Probábel consecuencia directa da entrada das redes de poder e influencia franquista e salazarista na universidade, coa consecuente eliminación ou exclusión de elementos e núcleos de resistencia á nova situación. Resulta clarificador o prólogo de António José Saraiva ao primeiro volume de *Para a História da cultura em Portugal*. Saraiva denuncia nesas páxinas, presentes xa na edición orixinal de 1946, que o ensino universitario en Portugal é unha simple convención, xuízo que desenvolve con pormenor posteriormente (Saraiva 1980, 9-20).

6 Segundo foi xa indicado noutros lugares deste volume –nomeadamente na parte final da epígrafe «O sistema-único en perspectiva funcionalista» do capítulo terceiro–, o paradigma posnacional proxectado sobre os estudos galegos consolidou nos últimos quince anos, sobre todo en universidades do mundo anglófono, unha nutrida liña de achegas que a curto ou medio prazo é bastante probable que incida nas sínteses historiográfico-literarias por vir.

descripción crítico-comparada dalgúns prólogos representativos das historias literarias que marcaron a traxectoria da disciplina a partir da restauración democrática dos anos setenta, para o cal teranse en conta propostas seleccionadas dos ámbitos catalán, español, portugués, galego e vasco. A atención aos prólogos non pretende esgotar ningunha análise, pero constitúe en por si algo máis que unha preparación para unha empresa de maior envergadura, como podería ser a de estudar comparativamente as historias literarias ibéricas na súa integridade. O obxectivo prioritario que aquí se asume pode formularse tamén destoutro xeito: do que se trataría é de identificar e analizar núcleos de problematicidade e/ou problematización da historiografía literaria desenvolvida a partir dos procesos ibéricos de restauración democrática no último cuartel do século XX.

Segundo é ben coñecido, o estudo dos prólogos como clase de texto e como documento experimentou un interesante xiro nos anos oitenta do pasado século desde o momento en que Gérard Genette comezou a ampliar a súa noción da paratextualidade en *Palimpsestes* (1982) e posteriormente en *Seuils* (1987). Antes que Genette publicaran xa contributos de interese Jacques Derrida, con *La Dissemination* (1972), e Henri Mitterand, co seu estudo «La préface et ses lois: avant-propos romantiques» (1980), así como, cun horizonte diferente, Julia Kristeva, Michael Riffaterre e quen como Cesare Segre atenderon ao desenvolvemento da idea da interdiscursividade bakhtiniana. Con posterioridade, foi en particular a academia francesa ou francófona a que maior atención prestou a este obxectivo analítico do que se sitúa nos bordos do texto. É evidente que un dos parámetros máis socorridos é o da liminaridade das identidades textuais (Lane 1992; Calle-Gruber e Zawisza 2000; Sanmartín Rei 2002, 7-61), inesquivábel cando se trata de abordar fenómenos propiamente posmodernos como a autoficción ou a metaficción, pero tamén en xeral para calquera observación que desenvolva a chave transdutiva, da que se ocupou en orixe Lubomír Doležal retomando premisas teóricas arraigadas na Escola de Praga, en particular debidas a Jirí Levý e Felix Vodička.⁷ Neste momento non se trata tanto de recuperar esa tradición teórico-crítica, relativamente aberta, como de entender

⁷ Ben interesante, en especial este último, para todo canto ten a ver coa correlación entre a recepción crítica inmediata ou mediata (unha forma de transducción entre as moitas posíbeis) e a repercusión deses textos críticos na historiografía literaria tamén próxima ou afastada. Téñase presente que nalgúns casos a historia literaria se constitúe como unha especie de precipitado ou aluvión de textos críticos, en parte da autoría do propio historiador e en parte escritos ao longo do tempo por terceiras persoas e resumidos, adaptados e/ou discutidos por aquel. Outro debate sería se ese resultado é propiamente historia literaria ou non o é. A inversión dese problema parece se callar máis premente. Cabe formulala así: hai historia literaria non-crítica? E mesmo: hai posibilidade de historia literaria non-teórica ou ateórica? A miña resposta ao conxunto destas preguntas, de todas elas, é resoltamente negativa.

as relacións e as construcións por ela sustentadas a propósito dos prefacios na historiografía literaria.

Fixémonos ante todo na idea de Genette sobre a pluralidade de relacións transtextuais e nos tipos por el estudados: intertextualidade, paratextualidade, metatextualidade, arquitectualidade e hipertextualidade.⁸ Pode constatar-se, e destácao o propio Genette, que o máis habitual é que estes cinco tipos se combinen en modelos mixtos. Así, por exemplo, é raro que os prólogos, como outros paratextos, non incorporen ademais elementos intertextuais, hipertextuais ou doutra índole. Sen dúbida, fano así, e moi a fondo, os prólogos da historiografía literaria ao uso, lugares dotados dunha dimensión arquitectual, e por isto mesmo retórica, diríase que ostentosa. De feito, estes prólogos adoitan asumir de forma explícita a súa pertenza a unha clase de textos coa que se relacionan e á que ademais se refiren. De modo que sempre existe neste nivel un dobre plano retórico-pragmático. Por unha parte, o prólogo prelude a proposta historiográfica específica que acompaña, e como consecuencia oriéntase aos lectores en xeral. Por outra parte, na práctica de xeito ineludíbel, o prólogo toma posicións asemade verbo da tradición coa que converge, polo que se orienta tamén a un colexio implícito de historiadores cos que dialoga desde a súa propia clase xenérica común, a prologal. Por conseguinte, sitúase e preséntase tamén como tal, como prólogo en diálogo con outros prólogos, e non o fai só en canto texto de condición subsidiaria, preludio fugaz aos capítulos aos que axiña dará paso; e non o fai só –tampouco– como discurso comisivo ou declarativo nos planos heurístico ou metodolóxico, a través do cal o historiador, desde a súa condición autorial, fica comprometido perante os seus lectores a facer algo dunha certa maneira.⁹ Isto tamén, pero ademais, permítase a insistencia, o prólogo a unha historia literaria sábese parte dunha cadea de textos que conforma unha tradición paralela que incorpora magnitudes arquitectuais, metatextuais e doutras ordes.¹⁰

8 Genette equiparou a transtextualidade ao que a tradición anterior, de maneira significada Michael Riffaterre, chamara *intertextualidade*. E aproveitou a ocasión para afezar a esa mesma tradición a concentración nos fenómenos de tipo frástico, estilístico ou en xeral microestrutural. Razoou, así, que habería que ampliar o campo da transtextualidade ás outras catro parcelas por el sinaladas, nunca estancas nin incommunicadas entre si. A paratextualidade comprendería para Genette as relacións entre a obra en canto totalidade e os seus paratextos (título, prólogo, epígrafes, notas de rodapé, etc.).

9 Non poucas veces con concesións pretensiosas, ilusorias ou mesmo mendaces, polo que cabería falar de algo semellante a unha ‘falacia prologal’, como elemento de fascinación que aspira a lexitimar procedementos metodolóxicos, a alaudarse de determinados méritos ou simplemente a anoar con pretendida eficacia a atención lectora.

10 Naturalmente, hai que conceder que outras veces, as menos, o prólogo historiográfico-literario forma parte do que Borges ([1975] 1998, 9) describiu como «oratoria de sobremesa», etiqueta na que resoará unha recoñecida práctica pública cultivada en sentido ‘antipoético’ por Nicanor Parra.

Resulta notorio que, a miúdo, esa incorporación obedece á vontade de satisfacer unha función que podería pensarse obrigada en toda historia literaria: a de se pronunciar de modo explícito sobre a tradición historiográfica coa que se vén confluír. En termos de optimización ou de simple axuda para a recepción, digámolo así, o normal sería que toda historia literaria integrase un capítulo desta índole, talvez ampliado á propia tradición teórico-literaria e á moi relevante tradición problematizadora do saber histórico,¹¹ que con certeza non comezou en Foucault nin tampouco en Heidegger ou en Nietzsche, pero que cando menos debe recoñecerse que implicou un reto básico nas súas respectivas propostas. Concederemos que poidan existir razóns para non o facer así¹² e, á vez, que resultaría aceptábel como alternativa a reorientación dese cometido ás propias páxinas da proposta historiográfica concreta, metida esta xa na sucesión dos seus capítulos. Ou, en todo caso, que se efectuase un tratamento crítico de todo o anterior noutros escritos, propios ou

11 En proxectos de autoría múltiple ou dunha complexidade especial óptase ás veces por unha seriación dos elementos paratextuais que establecen diálogo coa tradición historiográfica anterior e/ou problematizan o acto e os resultados historiográficos. É o caso, por exemplo, da publicación *Literary Cultures of Latin America. A Comparative History*, coordinada por Mario J. Valdés e Djelal Kadir (2004). Nas páxinas prologais do primeiro volume localízanse sucesivamente os apartados «Introduction: beyond Literary History», a cargo de Mario J. Valdés (XVII-XXV); «Series overview: Rethinking Literary History –comparatively», por Mario J. Valdés e Linda Hutcheon (XXVII-XXX); «History after history», por Djelal Kadir (XXXI-XXXVI); e finalmente a introdución específica ao primeiro volume da serie, a cargo de Luisa Campuzano, co título «For a more inclusive Literary History of Latin America» (XXXVII-XLII). En relación con este operativo faise preciso lembrar a posición teórica de Valdés a propósito do que –retomando a noción de Paul Ricœur– denominou ‘historia efectiva’, caracterizada pola natureza aberta de toda empresa historiográfica e por unha comprensión plural da interpretación histórica, na cal se fai fundamental asumir que facer historia responde á conxunción de dous cometidos diferentes e complementarios. O primeiro sería o de reconstruír, nalgunha medida, o ocorrido no pasado. O segundo suporía construír na contemporaneidade o significado actual daquel pasado e tamén dos sucesivos relatos historiográficos a el asociados; isto último entre o momento do seu efectivo transcurso histórico e o momento en que o historiador se dispuxo a dialogar con esa tradición de textos, máis ou menos ampla, e coas súas condicións específicas de escritura. Xustamente por este motivo o primeiro dos textos prologais de Valdés establecía un diálogo directo e inmediato, xa na primeira páxina, con algunhas das referencias bibliográficas que se entenden fundadoras ou constitutivas da tradición coa que se dispuña a entrar en debate desde a súa propia proposta: Pedro Henríquez Ureña, Enrique Anderson-Imbert, A. James Arnold ou Sara Castro-Klarén, entre outros. Isto supón admitir, e parece esixíbel antes que plausíbel, que o historiador fala tamén –sempre– perante unha tradición de saber académico e de intervención sociocultural e política.

12 É peculiar o xeito en que esa posibilidade de incorporación do debate teórico alcanza a hipertrofia cando nalgún sentido se reprimiu anteriormente a normal atención a posíbeis áreas de conflito epistemolóxico ou académico. Resulta paradigmática ao respecto a desmedida solución encontrada por Juan Luis Alborg no seu volume satírico *Sobre crítica y críticos. Historia de la literatura española: Paréntesis teórico que apenas tiene que ver con la presente historia* (1991), que dá continuidade, cun groso volume de 1006 páxinas, ao resto de volumes da colección.

alleos, previos ou mesmo posteriores á obra historiográfica da que se tratar. Funcións similares son as satisfeitas, no eido da historiografía literaria catalá, por publicacións como as de Carlos Romero Muñoz (1983) ou Josep Massot i Muntaner (1996, 271-320). Con todo, reiterarei a pertinencia desa aclaración e declaración, que en verdade pode solucionarse de forma sumaria. Demóstrao, por exemplo, o volume *Literatura catalana contemporània* (Bordons, Subirana 1999). Neste, tras un «Pòrtic» (VII-X) asinado por Ramon Pla i Arxé, aparece un prefacio dos propios editores destinado a perfilar sobre todo cuestións periodolóxicas¹³ (XI-XIII) antes de dar ao capítulo inicial do libro, debido tamén a Bordons e Subirana («La història de la literatura catalana contemporània», 1-6), que responde a un estado da cuestión ben pensado e resolto. Ou como o demostraron tamén, ben antes, a *Historia da literatura galega contemporánea 1808-1936* (Carballo Calero [1963] 1981), so a detallada epígrafe «Historiografía» (19-27) da súa «Introducción»,¹⁴ ou a *Història de la literatura catalana* de Jordi Rubió i Balaguer ([1948-59] 1984). Outra alternativa, sen saírmos en ningún caso dos espazos se non prologais cando menos introductorios, é o minucioso e valiosísimo capítulo inicial do primeiro volume de *Literatura portuguesa. História e crítica*, de João Palma-Ferreira (1985), onde se dá continuidade a un traballo iniciado por Fidelino de Figueiredo nun tempo xa moi afastado: en concreto, o da concreción dunha historia da crítica e da historiografía literaria portuguesa. O «Prefácio» (9-12) e o capítulo inicial desta monografía de Palma-Ferreira, titulado «Alguns aspectos da evolução da história e crítica da literatura portuguesa» (13-113), resultan esclarecedores no seu cometido documental e tamén lúcidos para unha análise teórica e metodolóxica de calquera historia literaria.

En relación co que agora nos ocupa habería aínda que considerar unha posibilidade máis. Non é infrecuente que as historias literarias se reediten, ás veces en máis dunha ocasión. Pénsese na *História da literatura portuguesa* de António José Saraiva e Óscar Lopes, que en 2008 contaba con dezasete edicións, a primeira de 1955 e a última repetidamente reimpressa. Algo semellante pode indicarse sobre a didáctica *História da literatura portuguesa* (1996) de António José Barreiros, igualmente de inusitada proxección pública, resultando peculiar o feito de constituír en realidade unha edición de autor deste sacerdote, que exerceu como profesor de ensino secundario

13 A periodización é outro asunto merecedor, de seu, de análises comparadas sobre o ámbito xeocultural que aquí se debate. Son de moita utilidade panorámicas como a fornecida por Joaquim Molas (1986).

14 Para o caso galego, neste apartado específico, resultan tan relevantes como esta epígrafe o conxunto dos dous primeiros capítulos do volume *Literatura galega contemporánea (Problemas de método e interpretación)*, de Francisco Rodríguez Sánchez (1990, 5-39).

durante longo tempo. En ocasións, esas reedicións incorporan modificacións relevantes que pode ser útil anunciar e explicar nos seus paratextos. Pénsese no que supuxo, por exemplo, a segunda edición do volume *Literatura catalana. Dels inicis als nostres dies* ([1979] 1981), de Antoni Carbonell, Anton M. Espadaler, Jordi Llovet e Antònia Tayadella. Malia o transcurso de só dous anos desde a edición orixinal, os autores decidiron unha reformulación importante do seu libro para incorporaren elementos das producións literarias valenciana e balear, como eles propios destacaron no «Pròleg a la segona edició» (11-12).

Outras veces o que acontece é que se incorporan novos prefacios ou introducións que poden chegar a matizar algunhas das posicións de partida, entre outros motivos porque no tempo transcorrido apareceron novas alternativas ou propostas, co cal se nutre cun elemento máis a tradición paralela antes amentada. Tales matizacións non necesariamente levarán a marca da palinodia, con certeza. Para os obxectivos aquí asumidos, as revisións de determinados presupostos importan por poñeren sobre a mesa algunhas conviccións anteriormente non declaradas, ben por ausencia de (auto) análise ben por estimalas superfluas. O certo é que calibrar o alcance dunha traxectoria epistemolóxica, discursiva ou simplemente académica non é algo que estea ao alcance de todo historiador, literario ou de calquera clase. Un exemplo de todo o contrario, extraordinariamente revelador de numerosas cuestións centrais ou tanxenciais no tempo da ditadura portuguesa, constitúeo o escrito por António José Saraiva no prólogo á terceira edición de *Para a história da cultura em Portugal*, redactado en 1968 (Saraiva 1980, 21-8, na edición citada). Neste lugar, Saraiva fai repaso do que na súa persoal concepción da historia literaria e cultural influíu o maxisterio de António Sérgio correlativamente a outras liñas concorrentes na academia lusa, desde o positivismo ao tradicionalismo ou ao marxismo. Resulta especialmente clarificadora a presentación do que supuxo para a súa xeración o marxismo sergiano.

Igualmente significativa é a aparición en determinados casos de prólogos a edicións diferentes da orixinal, dedicados fundamentalmente a dar resposta ás observacións críticas recibidas. Un bo exemplo disto, con focalización dirixida ao debate sobre o canon, é o prólogo á segunda edición, de 1976, do libro de Joan Fuster *Literatura catalana contemporània* (Fuster [1971] 1976). Un segundo exemplo pode sinalarse no libro de Julio Rodríguez Puértolas *Literatura fascista española* (1986-87), que na súa segunda edición, de 2008, modificou lixeiramente o título (*Historia de la literatura fascista española*) e introduciu un segundo prólogo focalizado, como o de Fuster, a contestar críticas e usos inadecuados dos materiais fornecidos polo libro na súa primeira aparición pública, pero que asume incluso a tarefa de describir os operativos do revisionismo

histórico hispánico. Outras veces acontece que o prólogo non o escribe o autor ou autores da proposta historiográfica concreta, senón outra persoa, constituíndo así, en terminoloxía genettiana, un paratexto alógrafo. A casuística prologal, en definitiva, resulta moi aberta, tamén a propósito do que aquí se está a indagar. Veranse catro exemplos máis para pór punto final a este apartado.

O primeiro é o da *Historia de la literatura vasca* de Luis Villasante. A súa primeira edición, de 1961, levou un «Prólogo» de Luis Mitxelena, autor el mesmo doutra historia literaria vasca en 1960. A segunda edición incorporaría en 1979 un prólogo xa autógrafo e máis extenso do propio Villasante. Ademais, a eses dous prólogos engadiuse unha «Introducción» bastante pormenorizada no metodolóxico, con once páxinas de extensión e unha serie de explicacións que afectan aos planos lingüístico, estético e repertorial. O segundo exemplo, certamente radical na opción elixida, é o de non incluír ningunha clase de consideración, é dicir, prescindir de notas introdutorias ou prefacios e pasar directamente ao desenvolvemento da materia. Representano ben a *Breu història de la literatura catalana* de Jordi Caixàs et al. (1998) ou a *Historia de la Literatura* dirixida por Juan Manuel Rozas para a Universidad Nacional de Educación a Distancia en 1976. Neste segundo título, as unidades didácticas, seis en total, desde as orixes até o barroco, eluden toda aclaración prologal e entran sen mediación no estudo das kharxas e da poesía tradicional en lingua castelá. O terceiro exemplo é de signo ben contrario, pois supuxo entender que o proxecto abordado demandaba non tanto un prólogo como un volume completo para unha explicación acaída dos propósitos e metodoloxía do proxecto. Isto foi o que resolveron Myriam Díaz-Diocaretz e Iris M. Zavala cando en 1993 escribiron *Teoría feminista: discursos y diferencia* para encabezaren os cinco volumes da *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua castellana)* por elas coordinada.¹⁵ Finalmente, mencionarei o caso dunha obra peculiar, a *Historia de la literatura española* de Gerald Brenan (1984), cuxa edición orixinal en lingua inglesa aparecera en 1951. O único que dela quereda destacar por agora é o prólogo debido a Gonzalo Torrente Ballester, el mesmo autor a partir de 1949 dunha serie de obras historiográficas sobre a literatura española contemporánea (Casas 2009). Torrente aproveitou a ocasión para modificar a fondo os seus puntos de vista xerais sobre o cometido e as posibilidades de que a historia se aproxime á verdade. En sintonía co relativismo histórico e cos estudosos que concentraron a mirada a partir dos anos setenta na discursividade e a textualidade da historia, atento mesmo ao chamado *xiro retórico-práxico* que representan posicións como a de Hayden White, o novelista asumía

¹⁵ Posteriormente completada cun sexto tomo, titulado *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)* (2000), con coordinación exclusiva de Zavala.

en 1984 que historiadores e novelistas apenas diferían en nada, pois os seus oficios case virían ser o mesmo.

Visto o anterior, quizás resulte máis aceptábel, ou menos polémica, a hipótese que detallarei a continuación. Segundo esta hipótese, o que non se destaca nun prólogo a unha obra historiográfico-literaria como relevante en termos heurísticos e/ou metodolóxicos nunca comparece despois no progreso efectivo da obra. O envés desta proposta é previsíbel: son numerosos os prólogos a historias literarias que comprometen máis do que finalmente ofrecen os seus capítulos e páxinas. Non se esqueza que o prólogo historiográfico-literario é visto por algúns como lugar idóneo para delinear ou soñar a nación, para lexitimar ou dignificar a identidade correlativa ou para ponderar comparativamente os méritos da produción literaria asociada, ás veces cedendo espazo a unha dimensión sociocultural e política digamos *planificadora*, na cal comparece adoito o que a nación ou a comunidade querería ser (e seguramente non é). A introdución á sen dúbida útil *The Columbia Literary History of the United States* (Elliot 1988) resulta paradigmática neste sentido.

3.2 O lento ocaso da historia literaria

Unha vertente aludida de maneira reiterada nas páxinas anteriores e que tampouco se pode eludir é a do propio curso xeral da historia literaria como disciplina, tanto na súa aplicación nacional como na internacional, que non necesariamente ten que asumir formatos comparatistas, moito menos se estes corresponden a un entendemento tradicional e organicista das relacións interliterarias e intersistémi-cas o do que sexa a literatura mundial. Verbo disto ofrezco de xeito esquemático algunhas conclusións que alcancei en traballos previos (Casas 2008, por exemplo) e que son de aplicación á cuestión nacional na historiografía literaria xurdida desde mediados dos anos setenta no ámbito ibérico. Agrupo esas conclusións en oito planos correlacionados:

1. Resulta desapropiada unha análise dos percorridos recentes da historia literaria que faga abstracción dos traxectos correspondente á historia como disciplina marco de toda historiografía. Nese mesmo nivel, a historia literaria non pode ignorar as impugnacións antipositivistas, antihistoricistas e antiteleolóxicas que se viñeron debatendo nos últimos decenios en relación co coñecemento histórico, co discurso disciplinar asociado e coas súas funcións sociais, culturais e políticas. Nin tampouco as alternativas epistemolóxicas que se veñen formulando nese mesmo ámbito, como, entre outras,

- a microhistoria, a historia das mentalidades, a historia cultural, a historia desde abaixo, a historia conceptual ou outras.¹⁶
2. Do mesmo modo, é pertinente que o debate sobre a historia literaria integre a discusión sobre a súa propia textualidade e sobre o discurso historiográfico, e que concrete alternativas á narratividade e a unha autoridade causalista e explicativa, en última instancia herdada da historiografía nacionalista oitocentista e polo tanto destinada funcionalmente á cohesión sociocultural, á postulación dun canon sometido a criterios de base estética, moral e política e á exclusión da diferenza.
 3. A historia literaria está obrigada a cuestionar dúas axialidades exclusivistas: a do nacional en detrimento do non só nacional (local, rexional, supranacional, colonial, internacional...) e a do textual-autorial en detrimento do resto de factores que poderíamos considerar sistémicos e que forman parte constitutiva e funcional do sistema/campo literario a carón de autores e textos. De modo moi preferente, entraría aí todo canto encaixar nos conceptos de institución literaria, repertorio cultural e prácticas de mercadotecnia e de consumo, e isto é moito, realmente moito máis que unha reste de nomes de autores, de xeracións literarias e de obras vistas en perspectiva estilística, estruturalista, tematóloxica, sociolóxica ou na que for.
 4. Outra centralidade en cuestión é a da propia historia literaria no espazo supradisciplinar dos estudos literarios, algo que o mundo académico vinculado coas cinco literaturas nacionais amentadas, ou con calquera outra no espazo literario mundial, adoita dar por alicerzada e indiscutíbel; en particular, cando se trata de fornecer solucións educativas (en detrimento unhas veces do acto crítico, outras do prisma comparado e outras da teoría literaria, isto último en sentido digamos *básico* ou orientado por exemplo aos feminismos e posfeminismos, á psicanálise, á subalternidade, á poscolonialidade, ao marxismo ou aos estudos *queer*), de xeito tal que acaba presentándose como incontestábel un principio, o de que só en perspectiva histórica cabe estudar a literatura e o literario. E atención, porque o anterior significa non poucas veces menos do que parece, pois hai prácticas historiográficas, non só as destinadas ao público escolar, que o que fan en realidade é *deshistorizar* a historia, contala como calquera relato, desde

¹⁶ Son escasos os exemplos que cabería aducir, nas series historiográficas aquí consideradas, en que exista concreción, cando menos referenciada, dalgunha das pontes posibles con esas formas neohistoriográficas. Un deses exemplos sería a *Historia de la literatura vasca* de Urquizu Sarasua et al. (2000), onde se menciona expresamente, nas «Notas preliminares» (18), a necesidade de tomar nota de rumbos como o da historia das mentalidades.

unha certa autoridade narrativa, unha certa convicción sobre o reparto de pertinencias e unha certa orientación a un peche, pero sen maior compromiso co rigor científico nin precaución no atinente á coherencia metodolóxica.

5. Un dos retos básicos da historia literaria na actualidade consiste en determinar que procesualidades son as da súa competencia e en que termos heurísticos está disposta a dar conta delas. En definitiva, consiste en presentar unha proposta argumentada sobre a mudanza cultural e literaria como obxecto de estudo. Porque é probábel que o resto de procesualidades non lle correspondan estritamente en sentido disciplinar. Neste sentido, percíbese a necesidade de facer máis histórica a historia literaria, integrándoa coa autonomía que corresponda –sempre relativa– no marco supradisciplinar da historia.
6. Consecuencia do anterior sería, probabelmente, a prudente posta en cuestión do xeito corrente de articular o principio organizador de toda historia literaria de base filolóxica, que sen lugar a dúbidas é o principio lingüístico, complementado alí onde se fai preciso co xeográfico e/ou o étnico (eticista ás veces), e matizado por outra parte onde é necesario con precisións que poden supor excepcionalidades, en especial de tipo histórico, á aplicación do chamado ‘criterio filolóxico’ (cf. González-Millán 1998; Hooper 2011, 10-68; Liñeira 2015; Samartim 2017, 400-26; Regueira 2020, 123-36). Isto último fíxoo por exemplo Anxo Tarrío Varela no inicio prologal da súa *Literatura galega. Aportacións a unha Historia crítica* (1994, 9-10), cando, de forma razoábel, defendeu a aceptación polos historiadores literarios, en determinados estadios non consolidados das literaturas nacionais, da incorporación de obras o autores que non utilizaron –incluso que non utilizaron nunca– a lingua asociada á literatura nacional en cuestión.¹⁷ Un suplemento lingüístico-xeográfico do tipo anotado explicaría xa os modelos dominantes no século XVIII europeo, que poden representarse coas prolizas e inacabadas *Histoire littéraire de la France* (1733-63), de Dom Rivet e os monxes bieitos de Saint-Maur, ou coa *Historia literaria de España* (1766-91), dos

¹⁷ Desde outros puntos de vista asumíuno tamén Elias Amezaga (1989) en relación coa literatura vasca. Baixo postulados atentos a unha comprensión posnacional da cultura e da literatura, esta posición deféndena máis recentemente analistas como Joseba Gabilondo, con aplicacións tanto á literatura vasca (Gabilondo 2016; 2019) como á literatura galega (Gabilondo 2009; 2011; cf. Hooper 2005; 2011; Miguélez Carballeira, Hooper 2009; Retolaza 2009). Con posterioridade á publicación orixinal deste artigo en 2010, tiveron oportunidade de discutir algúns dos presupostos de Gabilondo noutro lugar (Casas 2019, 47-8). Véxase tamén o indicado na parte final da epígrafe «O sistema-único en perspectiva funcionalista» do terceiro capítulo deste libro.

franciscanos Rafael e Pedro Rodríguez Mohedano, quen malia empregaren nada menos que once tomos nesa empresa non chegaron a superar o século I na panorámica histórica sobre autores patrios. O criterio filolóxico coa adición do suplemento lingüístico-xeográfico descrito, adición que en ocasións conduce o criterio en cuestión ao delirio heurístico –segundo pon en evidencia a fracasada praxe dos Mohedano–, mantén a día de hoxe conspicuos valedores en case todas partes. A cuestión de fondo é se se pode falar de algo como a literatura italiana en lingua latina, a literatura española en lingua mozárabe ou en lingua aragonesa¹⁸ ou a literatura francesa en lingua occitana. Se se pode falar desas amálgamas e se se pode facer a historia delas. E se cadra non, se cadra non se pode; polo menos se o vector prioritario que se debe salvar a toda costa nos relatos historiográficos consecuentes é o da unidade e a coherencia nacionais desde sempre e para sempre. Sen saírmos deste plano, sería igualmente oportuno elucidar se é aceptábel seguir incluíndo nas historias nacionais (a de Siria, a de Bulgaria, a de Galiza, a de Guatemala, a dos EUA...) os traxectos históricos previos á constitución identitaria desas entidades xa non como nacións –algo moi serodio, non doadamente desvinculábel das consecuencias da Revolución Francesa xa no século XIX– senón como simples espazos de vida comunitaria. Téñase presente que isto último é de seu xa ben complexo, en especial pola tendencia a vermos eses espazos de orixe como círculos esenciais (co seu radio e o seu centro) bastante estáticos, e non como redes en que a propia consistencia da centralidade e da periferia foi case sempre relativa e negociada, arreo, nas súas fronteiras semióticas con outros espazos próximos. Esta vía que indico podería ser a máis favorábel a unha espacialización alternativa do obxecto de estudo da historia literaria, máis lotmaniana ou culturolóxica, tamén máis sociolóxica, se se quixer expresar así. Trataríase dunha vía que obrigatoriamente tería que compatibilizar o uso de diferentes escalas na súa aplicación práctica á historiografía literaria.

7. Unha segunda consecuencia do punto cuarto é a atinente á multiplicidade funcional e institucional da historia literaria relativamente ao grao de desenvolvemento e autonomía do sistema cultural documentado. Esa funcionalidade non parece que deba ser a mesma cando se trata de sistemas fortes, con tradición historiográfica consolidada, que cando se trata de sistemas subalternos, sometidos ou non emancipados en

18 Algo parecido fai por exemplo Gerald Brenan no libro antes citado, cuxos dous primeiros capítulos levan estes títulos: «Los períodos romano y visigodo» (Brenan [1951] 1984, 31-47) e «El período árabe» (48-67).

termos socioculturais, políticos e de mercado. Nestes últimos a tradición historiográfica adoita ser escasa e de arranque recente. E, como viron no seu momento, Itamar Even-Zohar e Claudio Guillén, a tendencia tende a ser mimética en relación con procesos de institucionalización e de lexitimación que noutros espazos sistémicos –sinaladamente alí onde se ecuacionou o vínculo lingua-nación-Estado¹⁹ durante o século XIX– se afianzaron baixo postulados romántico-nacionalistas e a partir dun criterio planificador da nación moi suxeito ás coordenadas políticas daquela altura histórica. A pregunta pertinente é se esa mimetización diferida e a súa performatividade dirixida á cohesión sociocultural resultan razoábeis, e en particular se son eficaces, en relación con algún programa de intervención política para o tempo actual, que o é de hibridación e de identidades plurais, ademais de continuar séndoo de autoimaxes e de tradicións actualizadas ou revisitadas. Outra pregunta, que acho que debería acompañar sempre á anterior, é se resulta sensato esixirmos o mesmo grao de compromiso no ‘desarme identitario’ ás culturas que cumpriron un ciclo de planificación e lexitimación historiográfica –probabelmente co amparo dun determinado Estado e de todo o que isto significa– e a aquelas outras que non o cumpriron aínda.²⁰ E, cando falo de culturas, falo, como é lóxico, tamén de axentes e de institucións.²¹

19 Esa ecuación acabou proxectando usos subsidiarios nas introducións ás historias literarias. O máis evidente é o que resolve que unha historia literaria debe comezar, obrigatoriamente, con algún capítulo ou algunhas páxinas prologais dedicadas especificamente á lingua, incluso á historia da lingua en cuestión. Apréciase, aínda que co paso do tempo cada vez menos, en modelos como o de Julio Cejador ([1915-22] 1972-73), cun capítulo I titulado «Nacimiento del romance» (1-48). Ou no de António José Saraiva, na súa *História da literatura portuguesa (das origens a 1970)*, cunhas páxinas tituladas «Introdução: a língua» ([1949] (1979) 7-13). A prestixiosa *História da literatura portuguesa* do propio Saraiva e Óscar Lopes non renunciou tampouco a incorporar unhas páxinas prologais (Saraiva, Lopes [1955] 1985, 15-26) dedicadas á lingua portuguesa. E o propio resolveu Josep Vallverdú na súa *Història de la literatura catalana* (1978), onde a «Introducció» está dedicada integramente a tratar sobre la lingua catalá (11-16). Ou Sarasola ([1971] 1976), certo que xa cunha inclinación de signo sociolingüístico.

20 Kirsty Hooper (2005, 67-8) orientou este debate noutra dirección e, en diálogo con Linda Hutcheon (2002) e Stephen Greenblatt (2002), propuxo non diferenciar de forma especial as respostas concretas de renovación historiográfico-literaria que poidan ofrecer as culturas que cumpriron ese ciclo de lexitimación historiográfica e outras culturas que, como a galega, non o fixeron.

21 Noutro terreo, xorde a mesma dúbida: tivo algún correlato noutras entidades nacionais o debate sobre o neohistoricismo e a condición posnacional que emerxeu en Alemaña a finais dos pasados anos oitenta, no cal por certo tivo un papel central Jürgen Habermas? Non o parece. Entre outras razóns porque o xeito, a fin de contas exemplar, en que Alemaña asumiu o significado e as consecuencias de Auschwitz non é doadamente homologábel a outras prácticas estatais relativas aos vínculos co pasado nacional nos seus episodios e fases menos honorábeis.

8. Todo o anterior presupón o cuestionamento da exclusividade académica e escolástica (no sentido dado por Pierre Bourdieu) que a filoloxía exerce sobre o campo historio-gráfico-literario. Á pregunta sobre se debe corresponder aos filólogos o control académico e profesional da historia literaria só se me ocorre responder que non. Primeiro porque a súa percepción dos procesos históricos adoita estar condicionada en exceso polo factor lingüístico-nacional. En segundo termo, porque a súa lectura do cambio cultural e literario tende a cingirse, como mínimo implicitamente, ao terreo crítico-axiolóxico, con presenza diría que abusiva da postulación canonizadora e a delimitación da historiografía á documentación da excelencia e á xustificación do gusto dominante das elites. Así, pois, do mesmo modo que resulta de interese a tentativa do comparatista italiano Armando Gnisci de descolonizar Europa de si propia –entendido isto como crítica firme do eurocentrismo e da razón imperialista e colonial–, xulgo plausíbel o intento de configurar unha nova historia literaria capaz de conxugar a razón filolóxica con outros discursos (históricos, teórico-comparados, semióticos, culturolóxicos, sociolóxicos, demográficos, económicos...) para alcanzar algunha alternativa válida que contribúa a reanimar os vellos programas e a testar cal é a vixencia non-académica da disciplina para o mundo de hoxe.

3.3 Prologar / Prorrogar a nación

Chegados a este punto, estamos en condicións de dar continuidade efectiva á análise dalgúns prólogos significativos das cinco tradicións historiográficas que nos propuxemos revisar e rexistrar. A través deles intentarase apreciar, en particular, o xeito en que se perfila e argumenta a cuestión identitario-nacional e cal é a súa proxección historiográfico-literaria.

A brevidade dos prólogos en historiografía literaria é case unha característica xeral cando do que se trata é de evitar derivas teóricas ou declaracións de ton ideolóxico ou político. Podería afirmarse que esa opción recibira patrocinio co corpo prologal provisto por R.O. Jones e Alan Deyermond no primeiro volume da *Historia de la literatura española* publicada en 1973 por Ariel ([1971] 1973).²² E foi

²² O primeiro, director da serie e autor dunha «Advertencia preliminar» no volume que abriu a colección. O segundo, autor dese primeiro volume, que contaría con cinco edicións máis ao longo dos anos setenta. Jones escribiu na súa «Advertencia preliminar», con moi medidas palabras, o seguinte: «Toda historia es un compromiso entre propósitos difíciles y aun imposibles de conciliar. La presente no constituye una

así mesmo a opción de Jaume Vidal Alcover (1980) cando na práctica reduciu a súa nota preliminar a sinalar as fontes principais que guiaron a súa proposta, titulada *Síntesi d'Història de la literatura catalana*. De certo, resultaría esaxerado postular que exista unha lei de proporcionalidade inversa entre extensión prologal e vontade renovadora da metodoloxía historiográfica. Porén, é perceptíbel que os modelos máis conservadores de historia literaria mostran tendencia a exhibiren a *aprobematicidade* disciplinar mediante a elisión do debate, mentres que os modelos fundacionais²³ ou os máis rupturistas fan gala precisamente da súa novidade tratándoa con algún detalle antes de pasar a aplicala.

Xa se mencionou antes o volume *Teoría feminista: Discursos y diferencia* de Díaz-Diocaretz e Zavala, probabelmente a introdución máis exhaustiva e argumentada a unha historia literaria publicada no espazo ibérico nos últimos corenta anos (a proposta tamén citada de Alborg, moito máis ampla, obedece a outra funcionalidade e a outros humores). E non só por referencia ao marco epistemolóxico e teórico definido senón ademais por outros varios puntos de atención, entre eles os que Rosa Rossi menciona, na «Introducción» a ese libro prologal, como *instrumentos de análise* e como *códigos*.

Neste capítulo merece mención polo carácter ambicioso dos postulados teóricos expostos no seu «Limiar» (9-11) e sobre todo na súa «Introducción» (13-37) a *Historia da literatura galega* de Dolores Vilavedra (1999). Entenderase mal a dimensión teórico-literaria que Vilavedra presenta se se fai abstracción dun dato: a dinámica do debate metodolóxico sobre teorías sistémicas, empíricas e sociolóxicas na Galiza dos últimos vinte anos, quizais sen equivalencia no resto do Estado ou en Portugal. A autora non elude a polémica co que denomina «criterio perspectivista» de delimitación da literatura nacional, atribuído no fundamental a presupostos como os de Francisco Rodríguez (1990) na súa manifestación máis hegeliana e teleolóxica. Pois é certo que para o historiador mencionado constituiría un criterio non só axiolóxico, senón ademais definidor da inclusión ou a exclusión historiográfica baixo determinados parámetros, a función satisfeita (ou insatisfeita) polos axentes literarios ao

excepción. [...] Salvo en lo estrictamente necesario, no nos hemos impuesto unos criterios uniformes: nuestra historia presenta la misma variedad de enfoques y opiniones que cabe esperar de un buen departamento universitario de literatura, y confiamos en que esa variedad sea un estímulo para el lector» (en Deyermond [1971] 1973, 9). Cabe supor que cando Jones fala nesas liñas da variedade como indicio de calidade nos departamentos universitarios o que ten en realidade en mente son as universidades británicas, ou anglosaxoas en xeral. Non outras naquela data.

23 Pénsese na *Historia crítica de la literatura española* (1861-65) de Amador de los Ríos, cos seus nove apartados e as súas 106 páxinas introdutorias, dedicados ao carácter da crítica española, con atención especial ao século XIX, e a trazar o obxecto e plan da obra.

demarcar a función que cumpren obras e autores na conformación histórica da conciencia nacional.²⁴ (Rodríguez 1990, 19)

E o propio resolve Vilavedra en relación con etiquetas como a do perifermismo ou a do plus simbólico atribuído a determinados produtos culturais pola súa contribución á delimitación e cohesión do nacional, o cal exercería un particular control sobre o canon. En calquera caso, e desde o meu punto de vista, o aspecto de maior alcance tocado pola autora é a aposta por unha apertura decidida da historia literaria ao espazo do institucional, entendido isto en sentido sociolóxico e empírico, se ben afastado aínda do que por exemplo supuxo a serie *La Vie littéraire au Québec*,²⁵ que se vén publicando en varios volumes pola Université Laval desde 1991. Con esa toma de posición, Vilavedra acollía no seu modelo historiográfico o debate sostido fundamentalmente por Antón Figuerola e Xoán González-Millán (1997) en torno aos postulados teóricos de Pierre Bourdieu e de Itamar Even-Zohar.

Maior alcance posúe aínda a introdución plenamente teórica de Miguel Tamen ao volume por el coordinado xunto con Helena Buescu *A Revisionary History of Portuguese Literature* (1999). Tamen elabora nesas páxinas prologais («Ghosts Revised: An Essay on Literary History», XI-XXI) unha crítica da función da historia literaria como elemento de naturalización da nación, que integra de modo non explicado a incorporación no presente de fantasmagorías do pasado. Nesta orde de cousas, se ben a complexidade do asunto é enorme, podería falarse, nesa perspectiva, de *prórrogas* nalgunha medida extemporáneas da nación.

Outro texto prologal extenso é a «Explicación previa» que abre os tres volumes da *Historia social de la literatura española (en lengua castellana)* de Carlos Blanco Aguinaga, Julio Rodríguez Puértolas e Iris M. Zavala (1979). Nas súas trinta e tres páxinas (9-42) localízase

24 López-Iglésias Samartim (2011) refírese a esta mesma pauta, penso que con maior precisión, como «criterio identitario». O concepto de 'conciencia nacional' é de extraordinaria complexidade, malia non acabar de perder vixencia no espazo discursivo historiográfico-literario. Na *História e antologia da literatura portuguesa. Séculos XIII-XIV* (2007), coordinada por Isabel Allegro de Magalhães, o autor do capítulo inicial, «A formação da nacionalidade» (5-18), José Mattoso, dedica varias páxinas xustamente a isto, e concede preeminencia ao papel das elites e ao plano simbólico. Resulta significativa, en calquera caso, a excepcionalidade dese tratamento. Ou doutro parello, expresábel do seguinte modo: en que medida a conciencia nacional e a adscrición nacionalista de quen fan historia literaria incide nos seus resultados? Dedicaron reflexións ao asunto, nas súas respectivas propostas sobre as literaturas galega e vasca, Dolores Vilavedra (1999) e Jon Kortazar (1990). No caso de militancia nacionalista marcada do historiador, consciente ou non consciente, pode dicirse que a probabilidade de tratar o asunto tende a cero. No campo do nacionalismo español, por exemplo, o que se acaba de sinalar é unha evidencia moito máis estendida do que se recoñece.

25 Véxase unha descrición do proxecto en <http://www.crilcq.org/projet/la-vie-litteraire-au-quebec>.

se basicamente unha introdución ao pensamento marxista e á súa aplicación artística, literaria e cultural. De novo, é moi escasa a consideración que merece a cuestión nacional,²⁶ simplemente atendida nun par de páxinas para expor as razóns polas que non se entende como española de pleno dereito a produción cultural latina ou visigoda, como tampouco, se ben con maiores reservas, as manifestacións literarias en hebreo ou en árabe da Idade Media. «La nuestra no es una historia imperialista», sinalan como xustificación dese feito e, en paralelo, tamén da ausencia das literaturas das restantes «nacionalidades peninsulares» (38) (expresamente, Cataluña, Euskadi, Galiza e Portugal) cando empregaron as súas linguas respectivas.²⁷ Unha excepción nesta orde de cousas é a que representa o mudexarismo como solución simbiótica das que os autores expoñen como as tres civilizacións medievais: a cristiá, a xudaica e a musulmá.

O argumento implícito ou explícito do respecto á diferenza cultural como chave que explica a non integración das outras nacionalidades do Estado nas historias literarias españolas foise convertendo co tempo nunha especie de tópico. Reapareceu por exemplo no prólogo á *Historia de la literatura española* en seis volumes dirixida por Jean Canavaggio, ao coidado de Rosa Navarro Durán na tradución desde o orixinal francés (Canavaggio 1994, VII-X). Neste sentido, resulta significativa a falta de eco de propostas como as de Ángel Valbuena Prat na introdución á súa *Literatura castellana. Los grupos geográficos y la unidad literaria* (1974, 5-8), en que se facía patente unha comprensión do hispano infrecuente no panorama historiográfico-literario español, mesmo na presentación de figuras como a de Lope de Vega, amosada como froito dunha integración intercultural que se nutrira do teatro catalán-valenciano, da tradición simbolizábel con Gil Vicente e de presenzas galegas, salmantinas, andaluzas e castelás en xeral; infrecuente tamén na descrición dos autores destinados a desempeñar posicións liminares ou incluso híbridas nun plano de interculturalidade ibérica, talvez, como no anterior, algo forzada nalgúns casos (o propio Gil Vicente, Torres Naharro, Boscán, Montemayor, Guillén de Castro, Camões, Antero de Quental ou Eugeni d'Ors).

En fin, por complementar o que representan os prólogos a modelos historiográficos autopostulados como alternativos, quería referirme agora ao de Hélio Alves, profesor da Universidade de Évora, ao seu *Tempo para entender. História comparada da literatura portuguesa* (2006). O libro é breve e en consecuencia sono tamén as páxinas liminares, pese ao cal Alves, tanto no «Prefácio» (7-9) como no primeiro

26 Tampouco se visibiliza a cuestión nacional en exceso no prólogo á monumental *Història de la literatura catalana* de Martí de Riquer, Antoni Comas e Joaquim Molas, cuxa primeira edición foi de 1964.

27 A última referencia debe interpretarse en sentido histórico, por alusión á etapa de sometemento de Portugal á coroa dos Austrias.

capítulo, titulado «História literária» (11-38), entra directamente no debate disciplinar, identitario e tamén nacional. Os dous primeiros parágrafos constitúen toda unha declaración de principios:

A historia da literatura portuguesa encontra-se enraizada, desde o século XIX, nas seguintes ideas: a literatura portuguesa é expresión duma Nação e duma Língua originais; o valor das obras literárias reside no modo como corporizam aquela expressão; o cânone literário é a selecta de nomes em que reconhecemos virtudes e especificidades simultaneamente estéticas e portuguesas; a divisão do tempo histórico da literatura é marcada pela evolução da língua e pelas datas emblemáticas da existência da nacionalidade.

Hoje sabemos que a literatura foi apropriada pela história literária para servir os interesses desta e não para colher os frutos daquela. Hoje sabemos que a história da literatura tem passado mal. Por isso, este livro propõe uma história *comparada* da literatura portuguesa, uma história em que 1) a nação é substituída pelo país, 2) a escolha da língua é substituída pela escolha dos discursos, e 3) os critérios estéticos, ao manifestarem-se impraticáveis, são substituídos por apreciações críticas da *eloquência*: o conjunto de procedimentos discursivos realizados pelos escritores para produzirem imagens mais ou menos duradouras das suas obras e de si mesmos nelas. (Alves 2006, 7)

José María Díez Borque representa un exemplo interesante como planificador e coordinador dalgunhas tarefas historiográficas na universidade española dos anos setenta. Sen ter cumprido os trinta anos de idade promoveu a *Historia de la literatura española* publicada por Gaudiana en tres tomos entre 1974 e 1975, base da obra homónima que publicaría Taurus en catro volumes en 1980. Nese mesmo ano, e na mesma casa editora, apareceu outra obra monumental por el coordinada, *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas*. Os tres proxectos incorporaron breves prólogos que pasarei a comentar. O primeiro foi o máis breve, pois ocupou só dúas páxinas (Díez Borque 1975, 9-10) nun volume que se aproxima ás setecentas. Díez Borque non problematiza apenas nada nesa presentación, excepción feita dun comentario sobre a conveniencia de a historiografía literaria visar tamén as coordenadas sociais, históricas e políticas (10) en que o texto chega ao público receptor. Nada se sinala nese lugar sobre la cuestión nacional, que non aparece mencionada ni por alusión.²⁸ A

²⁸ Si o estaba, moi brevemente, nunha nota á tradución ao castelán do libro de Deyermund mencionado. Esa nota (19-20), complemento do prólogo orixinal da edición inglesa, argumentaba sobre a posibel estrañeza de que unha historia da literatura medieval española non fixese mención da literatura catalá, máis aínda correspondendo a edición a unha empresa de Barcelona. Deyermund xustificaba a súa decisión aludindo ao proxecto de pu-

base deste prólogo é formularia: atribúense os apartados xenolóxicos e periodolóxicos aos especialistas e sinálase como obxectivo maior o logro dunha visión global, coherente e orgánica de cada un dos períodos investigados, que non suporía en ningún caso –aclara– unha aposta pola uniformidade de criterio. O prólogo de 1980 a esta mesma obra en Taurus expandiu algo o texto orixinal (Díez Borque 1980a, 9-12). O autor introduciu nel observacións técnicas e reformulou a comprensión do que é un traballo colaborativo. Seguiu a defender a validez da clasificación arquixenérica e do reparto por séculos como primeiro marco de acceso. Neste sentido incorporou apenas unha novidade: a apertura dun mínimo diálogo con teóricos como Vitor M. de Aguiar e Silva para un reaxuste funcional da historia literaria. Pouco máis. A cuestión nacional segue ausente neste prólogo de 1980. Menciónase esta xa, en cambio, no volume *Historia de las literaturas hispánicas no castellanas*, onde se sucede unha serie de nove capítulos referidos ás literaturas hispano-latina, hispano-árabe, hispano-hebrea, navarro-aragonesa, bable, vasca (nomeada *euskera*), catalá, galega e leonesa. Faise, con todo, desde unha certa prudencia á hora de pronunciarse e, así mesmo, con reiteradas e veladas alusións aos sacrificios e exclusións que o proxecto supuxo (refírese fundamentalmente, cabe supoñelo así, ao lugar dalgunhas literaturas rexionais, en particular da andaluza). O que activou Díez Borque (1980b) neste terceiro prólogo, por algunha razón o menos resolto ou directo dos tres no seu perfil retórico, foi basicamente unha explicación do título, que pretendería enlazar, segundo o razoado, unha realidade xeográfica e unha realidade histórico-identitaria remitida ao que o autor menciona como «caballo de batalla» da identidade española interpretada en sentido sincrónico e diacrónico. Aquí si se cuestiona xa, por conseguinte, que sexa 'lo español'. Aínda que o coordinador optou por non estenderse e por derivar a cada un dos lectores a resposta cumprida, resulta obvio un certo recoñecemento da pluralidade, que naquela altura ía contra un discurso historiográfico aínda moi inercial

blicar, tamén en Ariel, unha tradución dun libro de Arthur Terry que, efectivamente, vería a luz en 1977 co título *Introducción a la lengua y la literatura catalanas*. Nese mesmo ano de 1977 apareceu en Presses Universitaires de France, dentro da colección divulgativa *Que sais-je?*, o traballo do hispanista francés Charles V. Aubrun *La Littérature espagnole*, que integrou como apéndice tras os sete capítulos centrais un «Schéma pour une histoire des lettres catalanes» (1977, 122-6). Aubrun adiantaba xa algunha consideración sobre isto mesmo e sobre a ausencia doutras series lingüístico-nacionais no sucinto «Préface» do seu libríño (4). Sobre traducións de historias literarias, e especificamente sobre a resituación performativa dos seus prólogos, tería interese fixarse nalgúns exemplos. Mencionarei só un: o limiar de Joan Fuster á edición en castelán da obra xa citada da súa autoría. Saíu en 1975 co título *Literatura catalana contemporánea* e incorporou unha «Explicación previa» (Fuster 1975, 7-10) agre, severa e lúcida en relación co problema nacional que non figuraba na versión orixinal catalá.

no terreo identitario.²⁹ Asunto diferente sería o da (in)oportunidade de reunir nun único volume –coa dimensión performativa e política que isto entraña– as que Díez Borque identifica como «literaturas cerradas» (nomeadas hispano-latina, hispano-hebrea e hispano-árabe), de longa tradición presencial na historiografía literaria española,³⁰ coas «literaturas abertas», todas as demais arriba mencionadas, en cuxas coordenadas non se chega a establecer diferenza ningunha que pivote sobre a entidade nacional que puidese corresponder (ou non) a cada caso. A solución de Díez Borque é de interese non unicamente en si mesma. O certo é que a base lingüística da opción, derivada ao terreo da polarización entre lingua e dialecto, parecería querer obviar o que si se tiña que ter percibido naquel momento como un dos auténticos *cabalos de batalla* da historiografía literaria académica española, non outro que o da cuestión nacional.

29 Considérese que nos anos 60 algunhas propostas, como a de Emiliano Díez-Echarri e José María Roca Franquesa, con reedicións e reimpresións que alcanzan cando menos até o ano 1979, postulaban aínda a pertinencia de unificar a historiografía española coa hispanoamericana, segundo se le no prólogo á súa *Historia de la literatura española e hispanoamericana* (1979, VII-VIII). Razoaban estes autores que con iso daban cumprimento aos postulados que o Instituto de Cultura Hispánica viña fomentando nos sucesivos Congresos de Literatura que tiveran lugar en Salamanca, Santiago de Compostela e Santander: «En esos Congresos o Jornadas, a las que asistieron representantes de todos los países hispanoamericanos e hispanistas de todo el mundo, se acordó por unanimidad llevar a la Historia de la Literatura el mismo principio de unidad que ha regido siempre la Lengua. Y estudiar, en consecuencia, conjuntamente, las dos literaturas, la hispanoamericana y la peninsular, con idéntico criterio y en un plano de igualdad absoluta» (VIII). Cuestión distinta é o grao de cumprimento deste designio, así como algunhas valoracións xa no limiar sobre determinadas inconveniencias, a comezar polas nominais (por exemplo, o seu rexeitamento da fórmula 'literatura colonial'). A permanencia do criterio de compatibilidade da serie historiográfica hispana e hispanoamericana, ampliado ás literaturas galega, vasca e catalá, chegaría a coleccións que alcanzaron notábel repercusión nos anos oitenta, entre elas as das editoriais Cincel –coordinada por Francisco Marcos Marín e Ángel Basanta a partir de 1980 baixo o título *Cuadernos de Estudio. Serie: Literatura*, que contou cunha introdución xeral de Marcos Marín– e Taurus, esta sen introdución prologal e dirixida por Juan Ignacio Ferreras a partir de 1987 co título xenérico *Historia crítica de la literatura hispánica*. O modelo de base podería estar constituído pola citada *Historia de la lengua y literatura castellana* de Julio Cejador, coa súa aplicación da idea do rexional ao espazo latinoamericano. O debate sobre o que de prórroga neocolonial ou posnacional ou o que de aposta comparatista conserven/abran estas propostas parece obvio que está aberto.

30 Incluídas propostas esóxenas, como a de Gerald Brenan en *The Literature of the Spanish People from Roman Times to the Present Days* (1951), traducida ao castelán como *Historia de la literatura española* e publicada primeiro en Buenos Aires pola Editorial Losada (1958) e posteriormente en Barcelona por Crítica (Brenan 1984), neste caso cun dos prólogos de maior substancia conceptual, teórico-literaria e teórico-histórica de toda a etapa democrática, o asinado por Gonzalo Torrente Ballester (7-15), el mesmo historiador literario a partir do seu libro de 1949 *Literatura española contemporánea (1898-1936)*, posteriormente ampliado e editado como *Panorama de la literatura española contemporánea* (1956). A recorrencia da presenza do hispano-latino e outras variantes pre-nacionais fora seriamente recriminada por Ángel del Río, tamén por alusión directa a Brenan, na «Introducción» á súa *Historia de la literatura española*, publicada por vez primeira en 1948 e reeditada en 1963 ([1951] 1984, 4).

Outro prólogo notábel de 1980 foi o que da man de Francisco Rico abriu a *Historia y crítica de la literatura española* da Editorial Crítica. O director do proxecto escribiu para a ocasión unha «Introducción» relativamente extensa e minuciosa (IX-XVIII), máis técnica que programática, que comezaba cun preámbulo destinado a distinguir, se callar con exceso de confianza, os plurais tipos de público e idades aos que a obra se dirixía. Pero o verdadeiramente relevante nesas páxinas parece a consideración prioritaria do canon, diríase que algo blindada, e o establecemento dos operativos acaídos de acceso ao mesmo. Ademais disto, tamén a observación sobre o modo de compaxinar o histórico e o historiográfico en cada unha das partes introdutorias previstas para os sucesivos volumes e ampliacións do proxecto. Neses dous planos, este prólogo de Rico alcanzou a problematizar a tarefa do historiador literario e ofreceu a súa alternativa como coordinador de forma diáfana, efectiva incluso á luz dos resultados posteriores que se foron coñecendo. Outra cosa é, de novo, o que no prólogo non se contempla, aquilo que non se menciona, que é moito.

A cuestión da caracterización nacional da literatura estudada é outra das recorrentes no ámbito paratextual dos prólogos historiográficos. No marco español procede como mínimo das propostas ben coñecidas de Marcelino Menéndez Pelayo e Ramón Menéndez Pidal, desenvolvidas ou matizadas posteriormente pola escola filolóxica española, aínda que con ilustres precedentes nos iniciadores estranxeiros da historia literaria española (Friedrich Bouterwek, Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi, George Ticknor, James Fitzmaurice-Kelly e algúns outros). Historiadores como Ángel del Río non renunciaron a dialogar con aquelas fundamentacións, que van desde a fusión do católico co sentido estético do humanismo procedente da cultura greco-latina (Menéndez Pelayo) á asincronía respecto doutras culturas europeas, a tendencia sintetizadora, o tradicionalismo, un sentido moral que non se acaba de impoñer ao realismo e outras notas características do pensamento pidaliano. Nalgúns casos, quizais un dos máis célebres sexa o de Fidelino de Figueiredo, esa caracterización nacional formulouse baixo óptica comparatista. No seu caso concreto, por contraste xeral entre as literaturas en linguas castelá e portuguesa (Casas 2015a).

No ámbito galego, Francisco Rodríguez Sánchez (1996), na introdución xeral á *Historia da literatura galega* dirixida por Alberte Ansele Estraviz e Cesáreo Sánchez Iglesias, e xa antes en páxinas liminares á súa *Literatura galega contemporánea* (1990), presentou unha proposta na cal, ademais de debater o alcance do criterio filolóxico como organizador da historia literaria, establecía unha serie de características para a literatura galega como literatura de periferia europea. O máis relevante desta observación consistiu na pertinente chamada de atención sobre o feito de que as leis que rexen o desenvolvemento dunha literatura central non son de aplicación

ás literaturas periféricas. Para estas, e para a galega en concreto, Rodríguez Sánchez establecía en 1996 estas características: funcionalidade social e política instrumental tras o período de esplendor medieval, centralidade da poesía, trasfondo multixenérico da lírica (malia o anterior e por integración de elementos incluso épicos), incorporación dunha discursividade reflexiva de tipo filosófico ou político que funcionaría como superestrato literario, polivalencia profesional dos axentes literarios, imposibilidade de autonomía económica para a figura do escritor e, por último, existencia dunha fenda importante entre a entidade dos resultados literarios e a entidade da produción teórico-crítica a estes referida (cf. Pena 1998).

Por outra parte, a historiografía literaria vasca fixo lugar común desa parcela autocaracterizadora (Retolaza 2009), tratándoa adoito como resposta á dura heteroimaxe da literatura vasca (lingua bárbara, xurdimento serodio, temática inicial restrinxida ao relixioso, exclusión por longo tempo das mulleres...), segundo pode constatare por exemplo en Mujika (1979), primeiro historiador tras a morte de Franco, ou en Mitxelena ([1960] 1988), neste caso con forte compoñente autocrítico.³¹ A argumentación centrada no carácter periférico da literatura tratada é así mesmo común a varias propostas historiográfico-literarias vascas, cuxos prólogos non é raro que incidan, como aditamento, no carácter marxinal e na proxección toldadora das dúas grandes literaturas veciñas, a francesa e a española. Exemplifícao ben o indicado por Txuma Lasagabaster no seu prólogo «'Otra' Historia de la literatura vasca», no volume de Iñaki Aldekoa *Historia de la literatura vasca* (Aldekoa 2004, 7-8). Unha reflexión de interese –como todas as súas– a propósito desa condición periférica e subalterna nas coordenadas ibéricas, con aplicación directa ao que isto supón no plano das descontinuidades históricas, é a apuntada por Joan Fuster na «Explicación previa» xa citada á tradución *Literatura catalana contemporánea*. Sinala nese lugar o que segue:

El caso de la «literatura catalana» ha de ser referido, no a las literaturas vecinas de premisas social y políticamente estabilizadas –la castellana, o la española, la francesa, la italiana, incluso la portuguesa–, sino a las de supervivencia minoritaria y subalterna. A este nivel, la literatura catalana contemporánea es, sin duda, ex-

31 Véxase o escrito por Mitxelena (1988, 8) na súa nota «Al lector»: «He entrado más de una vez en digresiones que pertenecen a la historia cultural mejor que a la literaria en sentido estricto. Eso me ha parecido absolutamente necesario y lo único que siento es no haber podido extenderme más y con mayor competencia. No tengo una impresión muy favorable, como se verá, de la aportación de nuestro pueblo en ese aspecto. Es muy posible que mis afirmaciones parezcan desconsideradas. No me he preocupado de no herir susceptibilidades porque estimo indispensable que quienes sientan inquietud por esos problemas sepan hasta qué punto ha sido mediocre nuestro pasado».

cepcional. Hecho, por lo demás, apenas entrevisto o resueltamente mal visto por el resto de la población celtibérica. (Fuster 1985, 8)

Un engadido necesario, por menor que pareza, atinxe ás literaturas consideradas rexionais, clasificación delicada sobre todo pola existencia dalgunhas axuizadas prevencións, de certo consecuentes con usos tradicionais simplificadores da condición do rexional (Casas 2005). O elemental é que as nacións adoitan dividirse, por exemplo administrativamente, aínda que tamén baixo criterios culturais, en territorios ou rexións. Estas incluso poden depender de dous Estados diferentes, e diso hai exemplos no espazo xeocultural dito *ibérico* e con certeza no europeo en xeral, igual que noutros continentes. Entendo, claro está, que o rótulo non se debe reducir no uso ás acepcións, e aos efluvios, que puido ter noutra altura histórica, vinculados con determinados ideoloxemas xerarquizantes, aínda persistentes nalgúns núcleos académicos, ou en xeral na opinión pública.³² Con todo, non hai razón para entendermos sempre a condición rexional en sentido pexorativo.

Introducirei moi brevemente algunhas consideracións que, malia o dito, demostran o doado que resulta incorrer no despropósito. Á marxe do que poida parecer a simple existencia de axendas historiográficas e políticas como a que se vai mencionar de seguido, algún interese discursivo comparece en publicacións do tipo da *Historia de la literatura en llengua valenciana* (Ahuir e Palazón 2001). Por exemplo, o primeiro dos seus oito volumes, dedicado ao século XIII, está encabezado por un prólogo institucional a cargo do presidente da Deputación valenciana onde se declara o seguinte (9), con toda obviedade na procura dunha lexitimación identitaria, incluída no *kit* a torpeza do hiperbólico:

La Llengua Valenciana es una de les mes antigues d'Europa. El Poble Valencià, com a mostra de la seua singularitat, la va començar a parlar fa molts segles, quan el llatí que imposaren els romans es va trobar ab l'iber dels pobladors autoctons. Esta llengua va perdurar durant segles en llavis dels mossaraps valencians quan els musulmans van invadir el Regne de València, i posteriorment va tindre un esclat lliterari impressionant.

Noutro plano, que incide nas opcións historiográficas pola unificación lingüística, ás veces borrosa nas coordenadas rexionais por relación ás nacionais, cabe sinalar algo tamén bastante peculiar no prólogo de Fernando González Ollé á *Introducción a la historia literaria navarra* (1989, 9-12), onde en ningún momento se fai alusión á opción lingüísti-

32 De «nuestro Parnasillo regional» falou Emilia Pardo Bazán ([1888] 1984, 84) para establecer escalas comparativas entre a poesía galega e a española nun texto centrado en Benito Losada, posteriormente integrado no volume *De mi tierra*.

ca, en castelán ou en éuscaro, do conxunto das obras estudadas, algo que se xustifica polo número non excesivamente nutrido de autores merecedores de entrar no canon rexional.

Regresando ao xa anotado, finalizarei cunha mención do sinalado por Heinz-Gerhard Haupt, Michael G. Müller e Stuart Woolf, editores de *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries* (1998). Na introdución ao volume destacaron dúas proposicións que poden resultar sorprendentes e acaso controvertidas, aínda que, como mínimo no que atangue á análise crítica do discurso historiográfico, conteñen notas dignas de ser examinadas: i) os elementos que os discursos culturais manexan á hora de constituíren identidades rexionais son idénticos aos empregados no momento de se referiren ás identidades nacionais, de maneira que só existiría variación nos valores políticos, ou doutra índole, atribuídos a algúns deses elementos; ii) a construción e promoción dunha conciencia política e dun apoio popular a unha certa identidade rexional conforman mecanismos en todo homologábeis aos propios dos procesos nacionais correlativos. A única diferenza destacábel consistiría, segundo sinalan (11), na asimetría desas relacións, dado que non parece posíbel concibir unha identidade rexional á marxe da existencia dunha nación-estado.

